

Р. В. Міняйло,

канд. філол. наук, доц.,

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

доцент кафедри української лінгвістики,

літератури та методики навчання

РИБАЛЬСЬКА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ АНІМАЛІСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ГОВІРКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено пошукові етимонної спільності між подібними за звуковою формою та означуваними реаліями діалектизмами, що їх можуть об'єднувати архетипні образи копитних і рогатих тварин. Висновано, що в українських говірках звукові варіації назви рибальського знаряддя призматичної форми відбулися внаслідок зближення праслов'янських етимонів **rogь* і **drygati*. Метафоричне перенесення на основі образу рогатої тварини (рибальську спеціалізацію праслов'янського слова) найпевніше простежуємо в назві *réta* (*réza*), яка побутує в ареалі українсько-білоруського Полісся. Найбільш стійкою до звукових видозмін виявилася назва рибальського знаряддя *кобіла* < псл. **kobyła*, що, очевидно, спричинено донедавна постійно актуалізованою реалією – покрівлею, прикрашеною вирізьбленою з дерева кінською (кобилячою) головою.

Ключові слова: етимологія, праслов'янські лексико-семантичні реконструкції, рибальська лексика українських говірок, етнографічні реалії, мотиваційні зв'язки, метафоричне перенесення.

Досліджування в історичному аспекті семантичного зв'язку праформ не втрачає **актуальності**, про що свідчать монографічні дослідження останніх десятиріч, як-от Т. Черниш «Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід)» (2003), Є. Мотузенка «Етимологія и семантика» (2006), О. Войцевої «Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності» (2010), І. Нечитайло «Історія і типологія праслов'янських девербативів» (2011), колективна монографія «Індоевропейська спадщина в лексиці слов'янських, балтійських, германських і романських мов: семантичні та словотвірні зв'язки і процеси» за ред. В. Пономаренка (2013). Особливо це стосується назв реалій із тих споконвічних сфер промислової і господарської діяльності, що значно вплинули на розвиток людства й відобразилися в усіх сферах матеріально-духовної культури. Ці назви привертають увагу не лише подібністю звукової форми діалектизмів споріднених тематичних груп лексики і прогнозованою їхньою праосновою, а й зовнішньою подібністю означених об'єктів.

В основній теоретичній праці школи молодогограматиків «Принципи історії мови» (1880) Г. Пауль акцентував: одним з найпростіших засобів творення технічної термінології є звичайне надання конкретнішого смислу загальнономовним словам і висловам. А за кількістю спеціалізованих значень, внесених різними професійними групами до загальнонародної мови, можна визначити, яку роль вони загалом відігравали в житті народу [19, с. 108].

Матеріали етимологічних і діалектних словників, розвідки мовознавців засвідчують наявність численних номенів промислово-господарської сфери, мотивованих архетипними образами тварин: бика, коня (кобили), козла (кози) тощо. Так, праслов'янського архетипу **koza* сягає давньоруська назва *коза* 'пристосування,

щоб скидати зі стін замку засоби захисту (колоди, каміння тощо)», а в сучасних слов'янських мовах – ще низка професіоналізмів на позначення спеціального галузевого приладдя: словен. *kóza* ‘підставка для розпилювання дров’, чес. діал. *koza* ‘станок, верстак’, слвц. *koza* ‘станина, кóзли’, рос. діал. *коза́* ‘переносне вогнище (жердина, на яку насаджені з’єднані навхрест металеві пруття й пластили) для лучення риби’, укр. діал. *кóзи* ‘примітивний ткацький станок’ [11, XII, с. 19-20]. Так само в демінутивах – псл. **kozica*: слвц. діал. *kozica* ‘підставка під мотовило’, пол. діал. *kożica* ‘одна із частин плуга’ [там само, с. 22-23].

У запропонованій розвідці ми поставили за **мету** висвітлити становлення назв риболовецьких знарядь, в основі яких лежить образ копитної (рогатої) тварини, у зв’язку з матеріальним світом і духовною культурою давніх слов’ян, установити генетичну спорідненість цієї частини рибальської лексики з лексикою інших народних промислів і ремесел. Відповідно **об’єктом дослідження** стали діалектні (українські й почасти білоруські) назви промислових знарядь і господарських реалій та праслов’янські лексико-семантичні реконструкції, яких сягають ці назви, а **предметом** – мотиваційний аспект постання рибальських найменувань у широкому колі промислово-господарських знарядь, споруд та їхніх конструктивних елементів.

Досліджуючи структурно й фонетично подібні назви рибальських знарядь, причини виникнення багатозначності та паронімії в рибальській лексиці, ми аналізували можливу мотиваційну природу засвідчених українських говіркових назв того чи того рибальського знаряддя [15]. Такий підхід у поєднанні з етнографічними даними та лінгвокультурологічним і можливим контекстним аналізом дає змогу встановити: це випадковий збіг звукової оболонки етимологічно різних слів чи генетична спорідненість етимонів (або ж їхнє часткове зближення на певних еволюційних етапах становлення рибальського промислу).

У пропонованій розвідці для удокладнення поняттєво-номінативної парадигми ми застосували *ономасіологічний* і *семасіологічний* підходи, а *лінгвокультурологічний аналіз* уможливив визначення актуалізованих у рибальській лексиці і фразеології етнокультурних знаків.

Джерельною базою дослідження слугували етимологічний словник відтворюваних праслов’янських слів, етимологічні словники української і білоруської мов, українські діалектні словники, етнографічні матеріали, авторська картотека рибальської лексики Слобожанщини.

Наукову новизну розвідки вбачаємо у виявленні етимонної спільності в назвах реалій численних номенів промислово-господарської сфери, які відображають етнокультурне архетипне мислення. **Теоретична цінність** отриманих результатів полягає в розкритті механізмів спеціалізації загальноновживаної лексики у праслов’янську добу, а **практична** – у можливості використовувати результати дослідження під час викладання історико-лінгвістичних дисциплін.

Аналіз праслов’янських лексико-семантичних реконструкцій переконує, що тваринний образ в основі метафоричного перенесення мають не лише образні найменування людини за її зовнішністю чи вдачею, а й назви галузевих знарядь із подібною до тілобудови свійської копитної тварини конструкцією дерев’яного каркасу. Праслов’янська назва **kobyła* у вивідному (метафоричному) значенні ‘знаряддя або предмети, схожі на коня’ [12, II, с. 477] у говірках південно-східного наріччя української мови еволюціонувала до назви рибальського знаряддя: цн.слоб. *кобіла* ‘пристрій для ловіння риби у вигляді трикутної піраміди, обтягнутої сіткою (з отвором)’ [21, I, с. 173], сх.слоб. *кобіла* (*кобілка*) ‘бродове рибальське знаряддя: дерев’яний каркас, обтягнутий сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу’ (сmt Красноріченське Северодонецького (раніше

Кремінського) р-ну Луганської обл.) [Картотека автора], пд.-сх.полт. *кобїлка* ‘рибальський прилад, що має форму даху на будинку; ним ловлять рибу вбїрд’ [22, с. 43]. Таку саме назву засвідчено і для інших промислових чи господарських знарядь: нж.ндпр. *кобїлка* ‘перпендикулярна до лопаті ручка у гребковому веслі’ [28, II, с. 180], цн.слов. *кобїлка* ‘паличка, якою натягають мотузку на рамці лучкової пилки’ [21, I, с. 173], дон. *кобїла* ‘дерев’яний станок’, *кобїлка* ‘прилад для маскування у вигляді палатки з вічком для полювання на куропаток’ [2, с. 221].

У «Словникові діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини» А. Сизька (1990) не випадково в тлумаченні назви *кобилка* конструкцію рибальського знаряддя порівняно з дахом (покрівлею) будинку, адже у традиційному народному житті Середньої Наддніпряниці «подовжні та поперечні сволоки виходять назовні у формі різьбленої кінської голови» [29, с. 426]. Загалом же композиційне оформлення бокової частини даху у вигляді кінської голови (двох кінських голів) є одним із дохристиянських знаків, пов’язаних з культом сонця – символом колісниці Бога сонця [25, с. 1157]. Також зауважимо, що композиційне оформлення прадавніх споруд на теренах України було пов’язане не лише з тотемом *кінь* (*кобила*). Так, С. Губерначук відзначає, що фронти віднайдені археологами моделей трипільських храмів зазвичай «прикрашені бичачими рогами (букраніями). А вхідні двері деяких храмів оздоблені сонячними знаками. <...> Можливо, те розумілось так: входження до храму – то входження у Світ Сонця і Світ той охороняє тотем-бик» [6, с. 112]. У білорусів найдавнішим видом декоративної прикраси збудованої хати було фігурне оброблення вільчика – перехрещених зверху кінців причілків (бокових частин даху), яким надавали форми бичачих рогів або кінських голів [7, с. 13].

В аспекті співвіднесеності назви і реалії згадаймо ще назву рибальського знаряддя *крóшня* ‘рибальський сак’, мотивувальним чинником постання якої є саме конструкція дерев’яної основи (кросен), та відзначену Д. Яворницьким дублетність термінів *крóшни* і *кóзли* ‘різні назви козел, що ставлять по гребневі солом’яного даху, щоб вітер не зносив соломи’ [31, с. 396, с. 365]. П. Гриценко, аналізуючи зв’язки між різними тематичними групами лексики (будівельної, ткацької, землеробської, транспортної тощо), згадує спостереження видатного славіста М. Толстого, що використання термінів ткацтва в інших термінологічних сферах є специфічно слов’янською рисою, чи рисою, характерною для однієї з локальних груп індоєвропейських мов [5, с. 126].

Співзвучне з рибальським терміном *кобила* східнополіське слово *кабїла* ‘склепіння печі – внутрішнє опукле верхнє покриття над черінню’ [9, с. 37] демонструє лише формальний збіг назви гострокутної і назви дугоподібної реалії, мотивованої способом її виготовлення – надаванням конструкції округлих згинів. Таку саме внутрішню форму простежуємо і в західнополіському слові *кобї́лка* ‘кошик з лозових прутів’ [1, I, с. 231]. Згадаймо в цьому аспекті й застаріле слово *киба́лка* (*гиба́вка*, *гибалка*, *гибалка*) ‘вид жіночого головного убору; шнурок або туго скручений кусок полотна, пов’язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев’яного обруча’ (від *гиба́ти* ‘бгати’, первісно ‘згинати’) [12, II, с. 428].

Водночас широкозначність співвідносного з нижньолужицьким словом *kobjela* ‘кошик’ і польським *kobiel* ‘те саме’ українського діалектизма *кобеля* ‘корзина, кошик’, ‘рибальське знаряддя, схоже на сак’ (Чигиринщина) [24, II, с. 258], за висновками етимологів – запозичення з німецької мови, де *kobel* ‘халупа; курник, саж; коробка воза’ [12, II, с. 476], уможливило простеження певного мотиваційного зв’язку між праслов’янізмом **kobyła* та германізмом *kobel*: це передовсім назви споруд із дерев’яних брусів чи лозових прутів.

На користь мотиваційного зв’язку в постанні назв плетених із верболозу і назв з’єднаних із жердин та обтягнутих сіткою рибальських знарядь свідчить і

етнографічний матеріал. Так, у своїх «Народознавчих роботах» знаний мовознавець В. Чабаненко писав, що в озерах і баках Великого Лугу рибу ловили знаряддям під назвою *ругеля* (*рукеля*) – «це тригранна (грані дерев'яні) піраміда, обтягнена густою сіткою, з відкритою основою», яку один із рибалок «тримав незрушно *рукою* (звідси й назва знаряддя)» [27, с. 80].

Докладний опис В. Чабаненком способів рибалення на території колишнього Великого Лугу дає змогу побачити схожість застосовування відмінних за конструкцією знарядь – притискання основи (ширшого краю) снасті до дна, щоб риба потрапила в пастку.

Відзначимо, що в українському діалектному континуумі схожість конструкції деяких рибальських знарядь на погано придатну для проживання людини будівлю вможливила появу стійких порівнянь-алогізмів: нж.ндпр. *гріє, як цигана ятір* 'ніяк не гріє', *тепло, як циганові під в'ятеринкою* 'холодно' [4, с. 31, с. 122], ср.поліс. *тепло як циганові під ятером* 'хтось змерз' [8, с. 121], *нагрівся як циган в неретку* 'хтось змерз' [30, с. 159] тощо. Образне порівняння ятера із житловою будівлею бачимо й у нижньонаддніпрянській приказці *В'юнові у ятері сімнадцять дверей* [18, с. 25].

Наведені приклади із діалектного фразеологічного фонду засвідчують, що мотивувальним чинником постання цих образних найменувань є каркас рибальського знаряддя-пастки з отвором, у який потрапляє («входить») риба, безвідносно до особливостей конфігурації снасті.

В українсько-білоруському Поліссі привертає до себе увагу діалектизм *рѣга* (біл. *рэга*) 'рибальське знаряддя (основа із дерева з натягнутою сіткою)', який українські етимологи пов'язують з іншою діалектною назвою рибальської снасті – *крыга* [12, V, с. 10-11]. Білоруські етимологи небезпідставно пов'язують назву рибальського знаряддя *рѣга* з литовською назвою полозів (загнутих спереду ковзких брусів) *rāgai* [10, XI, с. 164], аргументуючи це наявністю дублетних діалектних назв *палазэ* («рыбалоўная крыга»), *сані* 'те саме', мотивованих схожістю реалій: прилад складається з двох полозів, за які його тягнуть по дну [там само, IX, с. 270]. У загальноукраїнському континуумі інтегральну сему 'волочіння знаряддя по поверхні' простежуємо і в багатозначній назві *волок*: 1) 'невелика сіть з гузирем, якою ловлять рибу два рибалки, ідучи вбід'; 2) 'віршовка, міцний мотузок для перетягування копиць сіна або колод з одного місця в інше' [16, с. 252]. А в аспекті анімалістичної мотивації згадаймо українські діалектизми *рѣга* 'назва вола з головою і рогами, як у бугая', *рѣга* 'бугай' [12, V, с. 42].

Із назвою рибальського знаряддя пірамідальної форми *рогеля*, уживаного на Полтавщині [16, с. 253-254], Харківщині [21, II, с. 175], співзвучне слово *рогель* 'брус, який з'єднує дві крокви' (Білоруське Полісся), що його етимологи трактують як германізм, запозичений за посередництва польської мови (пол. *rygle* 'те саме' ← нім. *Riegel* 'те саме'), а появу *-o-* в першому складі слова пояснюють впливом білоруськополіських діалектизмів *рог, рогі* 'схрещення схилів стріхи' [10, XI, с. 164].

В аспекті схожості свійських копитних тварин *бика* і *кобили* як мотиваторів постання вторинних найменувань важливими є спостереження дослідника мовних реліктів трипільської культури Ю. Мосенкіса: носії трипільської культури (із середземноморським культом *бика*) тривалий час взаємодіяли з носіями праїндоевропейської мови (із розвиненим культом сонячних *коней* і колісниці). А з носіями майбутніх слов'яно-балто-германських мов, відзначає мовознавець, трипільці мали найбільш активні контакти [17, с. 4].

Спираючись на праслов'янське **kobyła* 'кобила', грецьке *kaballes* 'робочий кінь', латинське *cabo* (род. відм. *cabonis*) 'кінь', грузинське *q'abaxi* 'вид перегонів на конях', а також на теонімічну лексику, у доїндоевропейському чорноморсько-

східносередземноморському (трипільсько-егейському) субстраті Ю. Мосенкіс виділяє суфікс *-VI-* (*-al-*, *-el-* тощо) [там само, с. 13].

Ураховуючи спостереження дослідника, надто щодо активних мовних контактів носіїв майбутніх слов'яно-балто-германських мов із трипільцями, певніше бачиться можливий мотиваційний зв'язок праслов'янства **kobyła* і германізма *kobel*, діалектизма *p[e^u]téля* і германізма *Riegel*.

В етнографічних даних (докладних тлумаченнях і рисунках) із Білоруського Полісся також убачаємо генетичний зв'язок між реаліями землеробства і риболовства, бо основна робоча частина сохи – трохи вигнута і знизу роздвоєна дошка. На ці кінці («рагі») набивали залізні «нарогі» [14, с. 36].

До назви рибальського знаряддя призматичної форми *кобила* засвідчено абсолютний синонім *регеля* (*регеля*) в центральнослобожанських говірках (с. Кам'янка Куп'янського (раніше Дворічанського) р-ну Харківської обл.; на річці Оскіл) [Картотека автора] і південнослобожанських [23, с. 102], що свідчить ще й про інший, аніж для поліської реалії з назвою *регеля*, спосіб виготовлення знаряддя – не згинання гілок верболозу у вигляді обручів, а з'єднання дерев'яних палиць у формі призми (фігури, що має як прямі, так і гострі кути). Конструкція снасті може бути й пірамідальної форми: цн.слоб. *регеля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди, обтягнутої з боків сіткою' [21, II, с. 171], нж.ндпр. *регеля* 'рибальська снасть у вигляді тригранної піраміди' [28, IV, с. 5]. У можливому фонетичному варіанті *дриго́ла* 'снасть для лову сомів' (пол. *dryga* 'вид невода для осетрів', *drygawica*, *drygulica* 'рибальська сіть') у співвіднесенні його з етнонімом *дреговичі* та іншими назвами без з'ясованої етимології (наприклад, *дрига́ла* 'пристрій для підвішування колиски на полі') знаний український мовознавець К. Тищенко вбачає відголоски технологій «кмітлих кельтів» [26].

У подальшому назви *дриго́ла*, *drygawica*, *drygulica*, очевидно, зблизилися з назвою, для якої визначальною є сема '**наявність трьох однакових елементів**': *тригубиця* – назва рибальських остів, якими можна було ловити крупну рибу «на посвіт» на міліні, відома ще з листів князя В.-К. Острозького від 1571 та 1600 рр. [20, с. 282] і *drygubica* 'сіть з трьома стінками' [12, II, с. 126]. Підтримуємо версію, за якою етимон лексеми *drygubica* виводять безпосередньо із пл. **drgnōti*, **drgati* з мотиваційною ознакою 'дрижати' (від рухів зловленої риби) [3, с. 183]. Дійсно, рвучко витягаючи («дьюргаючи») приладдя з води, рибалки відчують, як тріпоче («дригається») спіймана риба.

Побутування на початку минулого сторіччя на Полтавщині синонімних назв *кобила* і *кімля* засвідчили «Очерки домашних промысловъ и ремеслъ Полтавской губерніи» С. Лисенка: «Рыбалки дѣлають еще *кобылы* или *кимлы* – четырехъугольные саки» [13, с. 8]. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексема *клумля* має значення 'рибальське знаряддя – сіть, що нап'ята на пруття, з'єднані на зразок тригранної призми' з локалізацією Радомишльський повіт (зараз східна частина Житомирської обл. – *Р. М.*) [24, II, с. 253].

У східностеповій говірці с. Олексіївка Алчевського (раніше Перевальського) р-ну Луганської обл. семема 'бродове рибальське знаряддя у вигляді дерев'яного каркасу, обтягнутого сіткою на взірець тригранної призми, у вільну грань-отвір якої заганяють рибу' співвідносна з лексемою *уголо́к* [Картотека автора]. Тобто визначальна сема в семантичній структурі цієї назви – 'геометрична фігура, утворена двома лініями яких-небудь предметів, що виходять із однієї точки'

Визначальну сему '**кут, роздвоєння, роги**' простежуємо й у нижньонадніпрянській назві *рогеля* у тлумаченні Д. Яворницького: «як уткнеш було рогелю у Ніпро, так аж ручка тріщить, як назад потягнеш» [28, IV, с. 12]. Припускаємо,

що згадане Д. Яворницьким рибальське знаряддя співвідносно із семемою 'обтягнутий сіткою каркас із дерев'яних жердин у вигляді тригранної піраміди з довгим масивним держакком, який підтримують плечем, коли рвучкими рухами витягають зловлену рибу, що «вдарилася» в сітку'. У центральнотригранній говірці с. Кам'янка на Дворічанщині із цією семемою співвідносна назва *sak*, якою позначають як пірамідальне рибальське знаряддя з держакком, так і без нього [16, с. 255-256]. А в північному ареалі Східної Слобожанщини назві *sak* відповідає таке саме рибальське знаряддя з довгим держакком, але каркас цього знаряддя має форму півконуса [там само], що вкотре підтверджує: виготовляли цю снасть як з'єднанням дерев'яних палиць, так і з'єднанням вигнутих дугою гілок верболозу.

Отже, припускаємо, що в українських говірках видозміни звукової структури назв рибальських знарядь із призматичною чи пірамідальною конструкцією каркасу (схожою на тілобудову копитної тварини) пов'язані із частковим зближенням різних етимонів спільнослов'янської доби.

Для назви *регеля* (*регеля*, *ругеля*, *рукеля*, *рогеля*, *дригóла* тощо), очевидно, відбулося зближення таких етимонів: 1) псл. **rogь* > *rig*: мотивувальний чинник «каркас рибальського знаряддя з перехрещеними палицями, що нагадує тварину з рогами», згадаймо тут і назву *рогуля* 'предмет з розгалуженням у вигляді рогів' [12, V, с. 88]; мотивувальний чинник «утворений з'єднанням двох палиць кут у конструкції рибальського знаряддя» – *rig* у вивідному значенні (як, наприклад, у вислові «за *рогом* хати»); мотивувальний чинник «роздвоєна на кінці дерев'яна палиця (рогатина) як важливий елемент конструкції пірамідального рибальського знаряддя з держакком; 2) псл. **drygati* > *drygati*: мотивувальний чинник «рвучке «видьоргування» із води снасті з уловленою рибою; мотивувальний чинник «здригання вловленої риби й відповідно здригання снасті».

Метафоричне перенесення на основі образу рогатої тварини найпевніше простежуємо в назві рибальського знаряддя *рета* (*рета*), яка побутує в ареалі українсько-білоруського Полісся і в аспекті балто-слов'янських мовних контактів пов'язується із такою реалією, як два загнуті дерев'яні бруси-полози, що нагадують заокруглені роги, а в українському діалектному континуумі пов'язується із назвою вола чи бугая. Значна кількість фонетичних і словотвірних варіантів цього слова свідчить про його стародавність. Упадає в око, що т. зв. народні етимології цього слова здебільшого знову актуалізують образ рогів, що яскраво засвідчує полтавсько-слобожанський діалектизм *рогеля*. В інших випадках народна етимологія спричинює видозміну звукової структури назви (*ругеля* → *рукеля*), де мотивувальним чинником виступає «притискання рукою снасті до дна, щоб риба не пропливла під нею».

У запереченому українськими етимологами зіставленні Е. Бернекером слова *клубня* 'стодола' з польською діалектною назвою рибальського знаряддя *klomia* 'кімля' [12, II, с. 467] вбачаємо можливий вплив на цю етимологію німецького славіста вже згаданого екстралінгвального чинника – схожості об'ємного рибальського знаряддя на будівлю для зберігання врожаю чи господарського реманенту, утримування свійської худоби й птиці, тимчасового проживання людини тощо, що й зумовлює постійний пошук мовознавцями генетичної спорідненості між назвами цих реалій. Згадаймо: *крина* 'рибальська снасть у вигляді натягнутої на обручі сітки' і *кирган* 'великий очеретяний курінь'. Згадаймо в цьому аспекті й карпатоукраїнську назву *кутіц* зі скотарським значенням 'обгороджене місце в стайні для свиней' і рибальським 'обгороджене місце для ловлі риби', яка сягає праслов'янського архетипу **kotьсь* (< **kotь*) із визначальною семою 'внутрішній, увігнутий кут' [11, XII, с. 71, с. 76].

Наші спостереження вповноважують до висновку: найбільш стійкою до видозмін звукової структури виявилася назва рибальського знаряддя призматичної (іноді

пірамідальної) форми *кобіла* < псл. **kobyła*. Тяглисть і стійкість цієї назви вбачаємо в розвиткові символики кінської (кобилячої) голови як композиційного елемента художнього оформлення даху житлового будинку – загальновідомої конструкції, що посідає вагоме місце в ряді промислових і господарських знарядь призматичної форми.

Перспективним є подальший пошук рибальських етимонів на тлі етнокультурних знаків.

Список умовних скорочень назв мов і діалектів

біл. – білоруське	рос. – російське
дон. – донське	слвц. – словацьке
нім. – німецьке	словен. – словенське
нж.ндпр. – нижньонаддніпрянське	ср.поліс. – середньополіське
пд.-сх.полт. – південно-східнополтавське	сх.слоб. –
пол. – польське	східнослобожанське
псл. – праслов'янське	цн.слоб. –
	центральнослобожанське
	чес. – чеське

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : Вежа, 2000. Т. 1-2.
2. Большой толковый словарь донского казачества. Москва: ООО «Русские словари», 2003. 608 с.
3. Войцєва О. А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. Чернівці : Букрек, 2010. 424 с.
4. Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряни / Зібрав і впорядкував Віктор Чабаненко. Запоріжжя, 1995. 164 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряни». Вип. III).
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ : Наукова думка, 1990. 269 с.
6. Губерначук С. Трипілля і українська мова. Київ : Фенікс, 2005. 232 с.
7. Гурков В. С., Терехин С. Ф., Сергачев С. А. Народно-традиционное зодчество. Памятники народной архитектуры и быта Белоруссии / под общей ред. В. К. Бондарчика. Минск : Польшья, 1979. С. 5-25.
8. Доброльожа Г. Красне слово – як золотий ключ: постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та суміжних територій. Житомир : Волинь, 2003. 160 с.
9. Дорошенко Л. І., Михайлюк Л. М. Асоціативно-дериваційні відношення між діалектними одиницями східнополіського говору. *Філологічні науки : зб. наук. праць*. Суми, 2005. С. 35-41.
10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Рэд. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун, Р.М. Малько. Мінск : Акадэмія навук БССР; Беларуская навука, 1978-2010. Т. 1-14 (выданне працягваецца).
11. Этимологический словарь славянских языков (праславянский лексический фонд) / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН. Москва : Наука, 1974–2018. Вып. 1–30 под ред. О.Н. Трубачёва; Вып. 31–41 под ред. А.Ф. Журавлёва.
12. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982-2012. Т. 1-6.

13. *Лысенко С. И.* Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. Вып. 3: Промыслы Лохвицкого уезда. Полтава : Издание Полтавского Губернского Земства, 1904. 194, [4] с.: табл.
14. *Мінько Л. І., Малчанова Л. А., Лобач М. С.* Сельскагаспадарчыя прылады працы. *Помнікі этнаграфіі: Методыка выяўлення, апісання і збірання* / пад рэд. В. К. Бандарчыка. Мінск : Навука і тэхніка, 1981. С. 36-48.
15. *Міняйло Р. В.* Від реалій до назв рибальських приладів в українській мові. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філологія.* Харків, 2010. № 910 (вип. 60, Ч. 1). С. 326-329.
16. *Міняйло Р. В.* Семантико-функціональний аналіз лексики рибальства (назви приладів) українських східнословобожанських говірок. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки).* Луганськ : Альма-матер, 2007. № 15. С. 251-262.
17. *Мосенкіс Ю. Л.* Проблема реконструкції мови трипільської культури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук. : спец. 10.02.01 – українська мова; 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2002. 24 с.
18. *Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряни.* Вип. II / Зібрав і впорядкував В. Чабаненко. Запоріжжя, 1992. 251 с. (Серія «Пам'ятки мовної культури Нижньої Наддніпряни»).
19. *Пауль Г.* Принципы истории языка / перев. с нем. А.А. Холодовича. Москва : Изд-во иностр. лит., 1960. 500 с.
20. *Пшеничний Ю. Л.* Матеріали до вивчення рибальського промислу у Дубні в XVI–XVIII ст. *Археологія і давня історія України*, 2019. Вип. 1 (30). С. 280-285.
21. *Сагаровський А. А.* Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип. 1: А – Об'ясняється. Харків: ХНУ, 2011. 293 с.; Вип. 2: Оварійка – Ящурачий. Харків : ХНУ, 2013. 309 с.
22. *Сизько А. Т.* Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. Дніпропетровськ : ДДУ, 1990. 100 с.
23. *Сіренко С.* Рибальські знаряддя південної Слобожанщини (за матеріалами польових досліджень 2009 і 2011 років). *Народна творчість та етнологія* / Голов. ред. Г. Скрипник; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. Київ, 2010. №1. С. 96-103.
24. *Словарь української мови.* Зібрала редакція журналу «Кіевская Старина» : у 4 т. / Упоряд. з дод. власн. матеріалу Борис Грінченко. – Надрук. з вид. 1907-1909 рр. фотомеханіч. способом. Київ : Наукова думка, 1996-1997. Т. 1-4.
25. *Тарас Я.* Архітектурно-декоративне вирішення дахів у Молдові. *Народознавчі зошити*, 2012. №6 (108). С. 1152-1170.
26. *Тищенко К. М.* Топонімія Недригайлівщини: вікно в дописемну історію України. URL: <http://elections-2015.sumynews.com/history/research/article/263>
27. *Чабаненко В. А.* Народознавчі роботи. Запоріжжя : ЗНУ, 2010. 278 с.
28. *Чабаненко В. А.* Словник говірок Нижньої Наддніпряни : у 4 т. Запоріжжя, 1992.
29. *Шкіра М. В., Шкіра Н. М., Шкіра Л. Н.* Різьблені сволюки у традиційному народному житті (за матеріалами артефактів музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряни Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»). *Сіверщина в історії України*, 2018. Вип. 11. С. 420-427.
30. *Юрченко О. С., Івченко А. О.* Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа, 1993. 176 с.
31. *Яворницький Д. І.* Словник української мови. Катеринослав : Видання видавництва «Слово», 1920. Т. 1. 411 с.

Referenses

1. Arkushyn, H. L. (2000), *Dictionary of Western Polissya dialects* [Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok], Vezha, Lutsk, vol. 1–2.
2. *The Big Explanatory Dictionary of the Don Cossacks* (2003), [Bol'shoy tolkovyy slovar' donskogo kazachestva], OOO «Russkie slovari», Moskva, 608 p.
3. Voitseva, O. A. (2010), *Water management vocabulary of the Polish language: from antiquity to the present* [Vodohospodarska leksyka polskoi movy: vid davnyiny do suchasnosti], Bukrek, Chernivtsi, 424 p.
4. *Tempered word: constant comparisons in the dialects of the Lower Dnieper region* (1995), [Hartovane slovo: postiini porivniannia v hovirkakh Nyzhnoi Naddnyprianshchyny] / Collected and arranged by Victor Chabanenko, Zaporizhzhia, 164 p.
5. Hrytsenko, P. Yu. (1990), *Areal variation of vocabulary* [Arealne variuvannia leksyky], Naukova dumka, Kyiv, 269 p.
6. Hubernachuk, S. (2005), *Trypillia and the Ukrainian language* [Trypillia i ukrainska mova], Feniks, Kyiv, 232 p.
7. Gurkov, V. S., Terekhin, S. F., Sergachev, S. A. (1979), *Folk traditional architecture* [Narodno-traditsionnoe zodchestvo], Pamyatniki narodnoy arkhitektury i byta Belorussii / Pod obshchey red. V.K. Bondarchika, Polymya, Minsk, pp. 5–25.
8. Dobrolozha, H. (2003), *A good word is like a golden key: constant folk comparisons in the dialects of Middle Polissya and adjacent territories* [Krasne slovo – yak zoloty kliuch: postiini narodni porivniannia v hovirkakh Serednoho Polissia ta sumizhnykh terytorii], Volyn, Zhytomyr, 160 p.
9. Doroshenko, L. I., Mykhailiuk, L. M. (2005), *Associative-derivational relations between dialect units of East Polissya dialect* [Asotsiatyvno-deryvatsiini vidnoshennia mizh dialektnymi odynytsiamy skhidnopoliskoho hovoru], Filolohichni nauky : zb. nauk. prats, Sumy, pp. 35–41.
10. *Etymological dictionary of the Belarusian language* (1978–2010), [Etymalagichny slovník belaruskay movy] / Red. V. U. Martynav, G. A. Tsykhun, R. M. Mal'ko, Belaruskaya navuka, Minsk, vol. 1–14 (publication continues).
11. *Etymological Dictionary of Slavic Languages (Proto-Slavic Lexical Fund)* (1974–2018), [Etimologicheskii slovar' slavyanskikh yazykov (praslavyanskiy leksicheskiy fond)] / vol. 1–30 edited by O. N. Trubachev; vol. 31–41 edited by A. F. Zhuravlev, Nauka, Moskva, vol. 1–41.
12. *Etymological Dictionary of the Ukrainian Language* (1982–2012), [Etymolohichnyi slovník ukrainskoi movy] / Za red. O. S. Melnychuka, Naukova dumka, Kyiv, vol. 1–6. (7 Vol. set).
13. Lysenko, S. I. (1904), *Essays on home crafts and handicrafts of the Poltava province. Issue 3: Crafts of Lohvitsky district* [Ocherki domashnikh promyslov i remesel Poltavskoy gubernii. Vyp. 3: Promysly Lohvitskago uezda], Izdanie Poltavskago Gubernskago Zemstva, Poltava, 194, [4] p.: tabl.
14. Min'ko, L. I., Malchanava, L. A., Lobach, M. S. (1981), *Agricultural implements* [Sel'skagaspadarchyja prylady pracy], Pomniki jetnagrafii: Metodyka vyjavlennja, apisannja i zbirannja / Pad rjed. V. K. Bandarchyka, Navuka i tjehnika, Minsk, pp. 36–48.
15. Miniailo, R. V. (2010), *From realities to the names of fishing gear in the Ukrainian language* [Vid realii do nazv rybalskykh pryladiv v ukrainskii movi], Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina: Serii Filolohiia, Kharkiv, № 910 (vol. 60, Ch. 1). pp. 326–329.
16. Miniailo, R. V. (2007), *Semantic-functional analysis of fishing vocabulary (names of devices) of Ukrainian East Slobozhan dialects* [Semantyko-funktsionalnyi analiz leksyky rybalstva (nazvy pryladiv) ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok], Visnyk Luhanskoho

natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky), Alma-mater, Luhansk, № 15. pp. 251–262.

17. Mosenkis, Yu. L. (2002), *The problem of language reconstruction of Trypillia culture : Author's thesis* [Problema rekonstruktsii movy Trypils'koi kultury : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra filol. nauk], Kyiv, 24 p.

18. *Wise word: Proverbs and sayings in the dialects of the Lower Dnieper. Issue II* (1992), [Mudre slovo: Prysliv'ya ta prykazky v hovirkakh Nyzhnoi Naddniprianshchyny. Vyp. II] / Collected and arranged by V. Chabanenko, Zaporizhzhia, 251 p.

19. Paul', G. (1960), *Principles of the history of language* [Printsipy istorii yazyka] / translation from German by A. A. Kholodovich, Izd-vo inostr. lit., Moskva, 500 p.

20. Pshenychnyi, Yu. L. (2019), *Materials for the study of fishing in Dubna in the sixteenth and eighteenth centuries* [Materialy do vyvchennia rybalskoho promyslu u Dubni v XVI–XVIII st.], Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy, Issue 1 (30), pp. 280–285.

21. Saharovskiy, A. A. (2011–2013), *Materials for the dialect dictionary of Central Slobozhanshchina (Kharkiv region) : in two volumes* [Materialy do dialektnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny)], KhNU, Kharkiv, Vol. 1 – 293 p.; Vol. 2 – 309 p.

22. Syzko, A. T. (1990), *Dictionary of dialect vocabulary of dialects of villages of south-eastern Poltava region* [Slovnyk dialektnoi leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoi Poltavshchyny], DDU, Dnipropetrovsk, 100 p.

23. Sirenko, S. (2010), *Fishing tools of the southern Slobozhanshchina (according to field research materials of 2009 and 2011)* [Rybalski znariaddia pivdennoi Slobozhanshchyny (za materialamy polovykh doslidzhen 2009 i 2011 rokiv)], Narodna tvorchist ta etnolohiia / Editor in Chief H. Skrypnyk, NANU, IMFE im. M.T. Ryl'skoho, Kyiv, Issue 1. pp. 96–103.

24. *Dictionary of the Ukrainian language. Collected by the editorial board of the magazine «Kiev Old»* (printed from the 1907–1909 edition in a photomechanical way) : in four volumes, [Slovar ukrainskoi movy. Zibrala redaktsiia zhurnala «Kievskaiia Staryna»] / Arranged with the addition of his own material Borys Hrinchenko, Naukova dumka, Kyiv, vol. 1–4.

25. Taras, Ya. (2012), *Architectural and decorative solution of roofs in Moldova* [Arkhitekturno-dekoratyvne vyrishennia dakhiv u Moldovi], Narodoznavchi zoshyty, Issue 6 (108). pp. 1152–1170.

26. Tyshchenko, K. M. (2015), *Toponymy of Nedrigailivshchyna: a window into the pre-written history of Ukraine* [Toponimiia Nedryhailivshchyny: vikno v dopysemnu istoriiu Ukrainy], <http://elections-2015.sumynews.com/history/research/article/263>

27. Chabanenko, V. A. (2010), *Ethnographic works* [Narodoznavchi roboty], ZNU, Zaporizhzhia, 278 p.

28. Chabanenko, V. A. (1992), *Dictionary of dialects of the Lower Dnieper region* [Slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniprianshchyny] : in four volumes, Zaporizhzhia.

29. Shkira, M. V., Shkira, N. M., Shkira, L. N. (2018), *Carved beams in traditional folk dwellings (based on the artifacts of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper Region of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav»)* [Rizbleni svoloky u tradytsiinomu narodnomu zhytli (za materialamy artefaktiv muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu Serednoi Naddniprianshchyny Natsionalnoho istoryko-etnografichnoho zapovidnyka «Pereiaslav»)], Sivershchyna v istorii Ukrainy, Issue 11. pp. 420–427.

30. Yurchenko, O. S., Ivchenko, A. O. (1993), *Dictionary of stable folk comparisons* [Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian], Osnova, Kharkiv, 176 p.

31. Yavornytskyi, D. I. (1920), *Ukrainian language dictionary* [Slovnyk ukrainskoi movy], Vydannia vydavnytstva «Slovo», Katerynoslav, Vol. 1, 411 p.

Р. В. Меньяло,

*Комунальное учреждение «Харьковская гуманитарно-педагогическая академия»
Харьковского областного совета,
кафедра украинской лингвистики,
литературы и методики обучения*

РЫБОЛОВНАЯ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ ПРАСЛАВЯНСКОЙ АНИМАЛИСТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ГОВОРАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена поиску этимонной общности между схожими по звуковой форме и обозначаемыми реалиями диалектизмами, которые могут объединять архетипические образы копытных и рогатых животных. Определено, что в украинских говорах звуковые вариации названий рыболовного приспособления призматической формы стали возможными вследствие сближения праславянских этимонов **rogъ* и **drygati*. Метафорический перенос на основе образа рогатого животного (рыболовную специализацию праславянского слова) прежде всего просматривается в названии *péra* (*péga*), которое бытует в ареале украинско-белорусского Полесья. Наиболее устойчивым к звуковым видоизменениям оказалось название рыболовного приспособления *кобіла* < псл. **kobyła*, причиной чего, скорее всего, является до недавнего времени постоянно актуализированная реалия – покрытие, украшенное вырезанной из дерева конской (кобыльей) головой.

Ключевые слова: этимология, праславянские лексико-семантические реконструкции, рыболовная лексика украинских говоров, этнографические реалии, мотивационные связи, метафорический перенос.

R. V. Minyailo,

*Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council,
Department of Ukrainian Linguistics, literature and teaching methods*

FISHING SPECIALIZATION OF PROTO-SLAVIC ANIMALIST LEXIS IN DIALECT OF UKRAINIAN

This article is devoted to the study of dialectal names of fishing realities relating to the names of other realities of industrial and economic activity, which attract attention not only by the similarity of sound form and their predicted proto basis, but also by the external similarity of these objects, motivated, according to our conclusions, archetypal images of animals: bull, horse (mare), goat, etc. (mare), goat (goat), etc. It is also concluded that in Ukrainian dialect exist changes in the sound structure of the names of fishing gear with a prismatic or pyramidal structure of the frame (similar to the body of an ungulate), related to the partial convergence of different etymologies of the All-Slavic era.

For the name *regel* (*regel, rugel, rukel, rogel, drigola*, etc.), there was a convergence of the following etymons: Proto-Slavic **rog* > horn: a) the motivating factor «the frame of a fishing gear with crossed rods, resembling an animal with horns»; b) the motivating factor «formed by connecting two sticks angles in the design of fishing gear» – a horn in the output meaning; c) motivating factor «a wooden stick (horn) split at the end as an important element of the construction of a pyramidal fishing gear with a handle»; Proto-Slavic **drygati* – jerk, pull out: a) the motivational factor is «immediate pulling out» the tackle with fish out of the water; b) the motivational factor «shaking, convulsions of the caught fish and hence the shaking of the tackle».

The metaphorical transfer based on the image of a horned animal is most clearly traced in the name of the fishing tool *regga*, which exists in the area of Ukrainian-Belarusian Polissia and in the aspect of Balto-Slavic linguistic contacts is associated with such a reality as horns, and in the Ukrainian dialect continuum is associated with the name of an ox or a bull. A significant number of phonetic and word-forming variants of this word testify to its antiquity.

According to our research, the most resistant to changes in the sound structure were the name of the fishing gear prismatic (sometimes pyramidal) shape of the mare < proto-Slavic **kobyła*. The durability and stability of this name should be determined in the development of the symbolism of the horse (mare's head) as a compositional element of the decoration of the roof of a house – a well-known structure that occupies an important place in a number of industrial and economic tools of prismatic shape.

Key words: etymology, Proto-Slavic lexical-semantic reconstructions, fishing lexis of Ukrainian dialects, ethnographic realities, motivational connections, metaphorical transfer.